

RAQAMLI DALILLARNING SUD JARAYONIDAGI HUQUQIY MAQOMI**Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich**Farg'ona davlat universiteti axborot texnologiyalari kafedrası
katta o'qtuvchisi.maxam.uz.1976@gmail.com**Odilova Rayhona Ortiqali qizi**

Farg'ona davlat universiteti Huquqshunoslik fakulteti Yurisprudensiya yo'nalishi

1-bosqich 25.88-guruh talabasi

rayhonodilova9@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.20117069>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada raqamli dalillarning sud jarayonidagi huquqiy maqomi, ularning mazmuni, huquqiy-texnik xususiyatlari, protsessual ahamiyati hamda ularni yig'ish, tekshirish va baholash mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Raqamli dalillar zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida huquqiy tizimga kirib kelgan yangi dalil turi bo'lib, ularning nomoddiylik, oson o'zgartiriluvchanligi, ko'paytiriluvchanligi va metadata bilan bog'liqligi an'anaviy dalillardan sezilarli darajada farq qiladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi, sud amaliyoti hamda xorijiy davlatlar tajribasi qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli dalil, elektron hujjat, sud jarayoni, metadata, kompyuter-texnik ekspertiza, axborot texnologiyalari, elektron isbotlash, kiberhuquq.

Аннотация . В данной научной статье комплексно анализируется правовой статус цифровых доказательств в судебном процессе, их содержание, правовые и технические характеристики, процессуальное значение, а также механизмы их сбора, исследования и оценки. Цифровые доказательства представляют собой новый вид доказательств, вошедший в правовую систему в результате развития современных информационных технологий. Они существенно отличаются от традиционных доказательств своей нематериальной природой, легкостью изменения, воспроизводимостью и зависимостью от метаданных. В статье также рассматриваются действующее законодательство Республики Узбекистан, судебная практика и опыт зарубежных стран на основе сравнительно-правового анализа.

Ключевые слова: Цифровые доказательства, электронный документ, судебный процесс, метаданные, компьютерно-техническая экспертиза, информационные технологии, электронное доказывание, киберправо.

Annotation. This scientific article provides a comprehensive analysis of the legal status of digital evidence in judicial proceedings, including its content, legal and technical characteristics, procedural significance, as well as mechanisms for its collection, examination, and evaluation. Digital evidence is a new type of evidence that has entered the legal system as a result of the development of modern information technologies. It significantly differs from traditional forms of evidence due to its intangible nature, ease of modification, reproducibility, and dependence on metadata. The article also examines the current legislation of the Republic of Uzbekistan, judicial practice, and the experience of foreign countries based on comparative legal analysis.

Keywords : Digital evidence, electronic document, judicial process, metadata, computer-technical expertise, information technologies, electronic proof, cyber law.

Kirish. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari huquqiy tizimning ham tubdan o'zgarishiga olib kelmoqda. Jamiyat hayotining barcha sohalarida raqamli muhitga ko'chib borar ekan, sud va huquqni muhofaza qilish organlari ham yangi turdagi dalillar bilan ishlash zaruriyatiga duch kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli dalillar huquqiy isbotlash tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Elektron yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlardagi ma'lumotlar, mobil qurilmalar xotirasidagi fayllar, server loglari va boshqa raqamli izlar sud ishlarida haqiqatni aniqlashning muhim vositasiga aylangan. Biroq ushbu dalillarni to'g'ri baholash va huquqiy maqomini aniq belgilash hali ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Raqamli dalillar tushunchasi va shakllari . Raqamli dalillar turli ko'rinishlarda namoyon bo'lib, ular zamonaviy axborot texnologiyalari orqali hosil bo'lgan elektron ma'lumotlar majmuasini tashkil etadi. Bunday dalillar elektron pochta yozishmalari shaklida bo'lishi mumkin, bunda shaxslar o'rtasidagi yozma muloqot elektron tizimlar orqali amalga oshiriladi va keyinchalik sud jarayonida muhim isbot vositasiga aylanadi. Shuningdek, SMS va messenjer xabarlari ham raqamli dalil sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali shaxslar o'rtasidagi tezkor muloqot va kelishuvlar aniqlanadi.

Bundan tashqari, audio va video yozuvlar ham raqamli dalillarning muhim turi hisoblanadi. Bunday materiallar voqea-hodisalarni bevosita aks ettirishi mumkinligi sababli sudda kuchli isbot vositasi bo'lib xizmat qiladi. GPS va geolokatsiya ma'lumotlari esa shaxsning muayyan vaqtda qayerda bo'lganini aniqlash imkonini beradi va bu jinoyat yoki fuqarolik ishlarida muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi postlar va izohlar ham bugungi kunda keng qo'llanilayotgan raqamli dalillar turiga kiradi. Ular shaxsning fikrlari, harakatlari va ijtimoiy aloqalarini tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, server log fayllari va tizim yozuvlari ham texnik dalil sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali ma'lumotlar bazasidagi barcha harakatlar ketma-ketligi aniqlanadi.

Raqamli dalillarning huquqiy xususiyatlari . Raqamli dalillar bir qator muhim huquqiy va texnik xususiyatlarga ega bo'lib, ular ularning sud jarayonidagi ahamiyatini belgilaydi. Avvalo, ular nomoddiy tabiatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Bu shuni anglatadiki, raqamli dalillar fizik shaklda emas, balki elektron muhitda mavjud bo'ladi va ularni faqat texnik vositalar yordamida ko'rish va tahlil qilish mumkin.

Shuningdek, raqamli dalillar oson o'zgartirilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar hisoblanadi. Ya'ni, kichik texnik aralashuv natijasida ularning mazmuni o'zgarishi yoki butunlay yo'qolishi ehtimoli mavjud. Bu esa sud jarayonida ularning ishonchliligini alohida tekshirish zaruratini tug'diradi. Bundan tashqari, raqamli dalillar ko'paytiriluvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, ular sifat jihatidan o'zgarmagan holda ko'plab nusxalarda saqlanishi va tarqatilishi mumkin. Bu xususiyat ularning tez tarqalishiga imkon bersa-da, asl nusxani aniqlash muammosini ham keltirib chiqaradi.

Har bir raqamli dalilda metadata deb ataluvchi texnik ma'lumotlar mavjud bo'ladi. Ushbu metadata orqali dalilning qachon yaratilgani, qaysi qurilmada hosil bo'lgani, kim tomonidan o'zgartirilgani va qanday o'zgarishlar kiritilgani haqida aniq ma'lumot olish mumkin. Shu sababli metadata sudda dalilning ishonchliligini baholashda muhim o'rin tutadi.

Raqamli dalillarni yig'ish va tekshirish . Raqamli dalillarni yig'ish jarayoni juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshiriladi, chunki har qanday noto'g'ri harakat dalilning asl holatiga

zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli amaliyotda maxsus texnik usullar qo'llaniladi va ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri emas, balki ularning aniq nusxasi shaklida olinadi. Bu jarayon forensik nusxa olish deb ataladi va uning asosiy maqsadi asl ma'lumotni o'zgartirmasdan saqlab qolishdir.

Yig'ilgan raqamli ma'lumotlar keyingi bosqichda ekspertlar tomonidan chuqur tekshiruvdan o'tkaziladi. Ushbu tekshirish jarayonida dalilning qayerdan olingani, uning asl yoki o'zgartirilganligi hamda texnik jihatdan qanchalik ishonchli ekani aniqlanadi. Kompyuter-texnik ekspertiza aynan shu jarayonda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi va sudga ilmiy asoslangan xulosa taqdim etadi.

MUAMMOLAR VA ULARGA TAKLIFLAR. Raqamli dalillar sohasida bir qator jiddiy muammolar mavjud. Eng avvalo, qonunchilik bazasida raqamli dalillarni tartibga soluvchi alohida va aniq tizimning yetishmasligi seziladi. Amaldagi huquqiy normalar umumiy xarakterga ega bo'lib, raqamli muhitdagi barcha murakkab jarayonlarni to'liq qamrab olmaydi. Bu muammoni bartaraf etish uchun raqamli dalillarga bag'ishlangan alohida qonun yoki maxsus bo'lim ishlab chiqish, shuningdek, xalqaro standartlar asosida yagona huquqiy konsepsiyani shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu sud amaliyotida bir xillikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli dalillarni tekshirish uchun zarur bo'lgan texnik ekspertlar yetishmasligi ham muhim muammolardan biridir. Sud va tergov jarayonlarida raqamli ma'lumotlarni to'g'ri tahlil qilish uchun yuqori malakali mutaxassislar kerak bo'lsa-da, bunday kadrlar soni hali yetarli darajada emas. Bu muammoni hal qilish uchun huquqshunoslik va axborot texnologiyalari integratsiyalashgan ta'lim dasturlarini joriy etish, maxsus sud-kiberkriminalistika markazlarini tashkil etish hamda ekspertlarni doimiy qayta tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Yana bir muhim muammo raqamli dalillarni soxtalashtirish ehtimoli bilan bog'liq. Zamonaviy texnologiyalar yordamida audio, video va matnli ma'lumotlarni juda oson o'zgartirish mumkin bo'lib, bu sud jarayonida noto'g'ri xulosalarga olib kelishi xavfini oshiradi. Bunday xavfni kamaytirish uchun kriptografik himoya tizimlarini keng joriy etish, raqamli imzo va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish hamda dalillarni qabul qilishda majburiy texnik ekspertiza tartibini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, raqamli dalillar saqlanadigan tizimlarning kiberxavfsizligi ham dolzarb muammo hisoblanadi. Ma'lumotlar serverlar va bulutli tizimlarda saqlangani uchun ularga ruxsatsiz kirish yoki ularni yo'q qilish xavfi mavjud. Bu muammoni hal qilish uchun davlat darajasida kiberxavfsizlik standartlarini kuchaytirish, sud va tergov organlari uchun himoyalangan maxsus server tizimlarini yaratish hamda muntazam kiber-audit o'tkazish zarur.

Shuningdek, xalqaro internet muhitida olingan dalillar boshqa davlat hududidagi serverlarda saqlanishi sababli yurisdiksiya bilan bog'liq huquqiy muammolar ham yuzaga keladi. Bu esa dalillarni olish va ulardan foydalanishni murakkablashtiradi. Ushbu holatda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, o'zaro huquqiy yordam to'g'risidagi shartnomalarni kengaytirish hamda transchegaraviy raqamli dalillar almashinuvi bo'yicha yagona protokollar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli dalillar zamonaviy sud tizimining eng muhim va tez rivojlanayotgan elementlaridan biri hisoblanadi. Ular axborot texnologiyalarining huquqiy

tizimga chuqur kirib kelishi natijasida shakllangan yangi isbot vositasi sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli dalillar o'zining tezkorligi, aniqligi va axborotga boyligi bilan an'anaviy dalillardan sezilarli darajada ustun turadi. Shu bilan birga, ularning nomoddiylik, texnik murakkabligi va oson o'zgartirilishi sud jarayonida alohida ehtiyotkorlik va yuqori professional yondashuvni talab qiladi.

Mavjud muammolar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli dalillarni samarali qo'llash uchun nafaqat huquqiy, balki texnik va institutsional islohotlar ham zarur. Xususan, maxsus qonunchilikni ishlab chiqish, kiberkriminalistika sohasini rivojlantirish, ekspertlar tayyorlash tizimini kuchaytirish hamda kiberxavfsizlik infratuzilmasini modernizatsiya qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan kompleks islohotlar raqamli dalillarning ishonchliligini oshiradi, sud jarayonining adolatli va shaffof bo'lishini ta'minlaydi hamda huquqiy tizimning zamonaviy raqamli muhitga moslashuvini tezlashtiradi. Umuman olganda, raqamli dalillar huquqiy tizimning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishini belgilab beruvchi muhim institutlardan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi.
3. "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi Qonun.
4. "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun.
5. "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun.
6. Xolmo'minov J. – *Axborot huquqi asoslari*.
7. Toshpo'latov A. – *Kiberhuquq asoslari*.
8. Karimov Sh. – *Huquqiy isbotlash nazariyasi*.
9. Yusupov B. – *Elektron hujjatlar va ularning huquqiy maqomi*.
10. Casey, E. *Raqamli dalillar va kompyuter jinoyatlarini tergov qilish*
11. Carrier, B. *Raqamli dalillar: sud-kiberkriminalistika (forensik hisoblash)*
12. *AQSh Federal Dalillar Qoidalari (Federal Rules of Evidence)*
13. *Yevropa Ittifoqining Umumiy Ma'lumotlarni Himoya Qoidasi (GDPR)*